

Regulační plán Litomyšle Ladislava Machoně (1946–1948) aneb Kolektivní vize nového města

Anna ŠUBRTOVÁ

ANOTACE: Článek představuje dosavadní stav poznání regulačního plánu Litomyšle, který mezi lety 1946 a 1948 vypracoval pražský architekt a urbanista Ladislav Machoně. Autorka nejprve stručně poukazuje na stavební a urbanistické poměry v Litomyšli, které vypracování plánu předcházely a které si jeho vznik vzhledem k nové společensko-kulturní, hospodářské i politické situaci vlastně vynutily. Následně pak analyzuje vlastní regulační plán, zvláště se zřetelem na jeho výtvarně-urbanistické aspekty a na plánovanou novou výstavbu bytových domů v tzv. Masarykově čtvrti (sídliště Vertex) realizovanou následně v průběhu 50. let.¹

I. Urbanistický vývoj Litomyšle před rokem 1946

Malé východočeské město Litomyšl s tisíciletou sídelní tradicí a slavnou minulostí spjatou s významnými postavami našich kulturních a politických dějin se v průběhu staletí organicky rozrůstalo podél důležité obchodní cesty spojující Čechy a Moravu. Jeho stísněná poloha v úzkém údolí vymezeném z jedné strany návrším s historicky a památkově cennými světskými a sakrálními stavbami, z druhé strany řekou Loučnou protékající pod úpatím tzv. osického kopce, vtiskla náměstí charakteristický ulicový tvar, který si město zachovalo dodnes.

Veškerý „měštanský“ život se až do meziválečné doby odehrával právě na náměstí a v jeho bezprostředním okolí, neboť žádná rozsáhlejší nová výstavba zde v průběhu 19. a na počátku 20. století neproběhla (s výjimkou Smetanova domu a dívčí školy vystavěných mezi lety 1903 a 1907 na dnešním Komenského náměstí). Výraznější stavební ruch tedy městu přinesla až epocha po roce 1918 spojená s novým demokratickým státem, kdy Litomyšl jakožto okresní město a centrum regionu musela zajistit zázemí pro veřejné instituce, ale i potřebné byty pro příchozí venkovské obyvatelstvo.

Tato nová výstavba se řídila polohopisným a regulačním plánem z let 1913–1916 profesora pražské techniky Jaroslava Pantoflíčka (1875–1951) a nadaného pražského architekta Vladimíra Zákrejs (1880–1948), známého horlivého zastávce historických památek, který je dnes považován také za jednoho z průkopníků ekologicky šetrných metod v československém urbanismu.² Hlásil se k přístupu, ve kterém je obec chápána jako organický celek spojený s okolním přírodním prostředím a který klade mimořádný důraz na výsledné estetické působení městských celků.³ Zároveň to byl právě Vladimír Zákrejs, který již v roce 1908 jako první z architektů naléhavě psal o konkrétních potřebách širších regulačních plánů nejen velkých měst, ale i menších obcí a vesnic.⁴ Pro

1

„malebné“ malé město Litomyšl proto Zákrejsova metoda skvěle vyhovovala.

Ve svém plánu se Pantoflíček a Zákrejs věnovali regulaci vnitřního města i jednotlivých předměstí. Jejich nejzásadnějším přínosem bylo určení polohy tří nových čtvrtí, z nichž každé jasně stanovili povahu. Dominantní postavení mezi nimi měla takzvaná čtvrť Masarykova na osickém kopci. Právě zde měly v budoucnosti vznikat reprezentativní školní, úřední a další veřejné budovy obracející svá slavnostní průčelí k histo-

Obr. 1. Litomyšl, meziválečná zástavba v nově založené Masarykově čtvrti na osickém kopci tvořícím protějšek zámeckému návrší, počátek 30. let 20. století. SOkA Svitavy se sídlem v Litomyšli, Sběrka pohlednic Františka Páty. Foto: SOkA Svitavy, 2014.

Ekologicky šetrné tendence v československém urbanismu a územním plánování v letech 1918 až 1968, Brno 2015; Ladislav Zikmund-Lender, „K harmonii šetřením symetrie“: Vladimír Zákrejs a konzervativní základy urbanismu v Hradci Králové, dostupné online: www.umprum.academia.edu, vyhledáno 28. 6. 2016; Eva Pražanová, Česká urbanistická tvorba 1938–1948: regionalismus a činnost Zemského studijního a plánovacího ústavu v Brně (dizertační práce), Ústav pro dějiny umění FF Univerzity Karlovy v Praze, Praha 2015.

³ Dostalík, *Ekologicky...* (pozn. 2).

⁴ Vladimír Zákrejs, Regulační plány venkovských měst, *Krásy našeho domova* IV, 1908, s. 108–112 a 120–123.

■ Poznámky

¹ Příspěvek vznikl za podpory MŠMT, grant IGA_FF_2015_025 (*Od středověku po dnešek. Studie o umění v českých zemích*).

² K Zákrejsově urbanistické činnosti viz Jan Dostalík, *Ekologicky šetrné tendence v československém urbanismu a územním plánování v letech 1918 až 1968* (dizertační práce), Katedra environmentálních studií, FSS Masarykovy univerzity v Brně, Brno 2013; Idem, *Organická modernita*.

2

rickému městu. Své místo zde později našly i žádané činžovní domy obecních a státních zaměstnanců a také důstojné vily místních společenských elit. Zbylé dvě čtvrti – Husova a Fügnerova na severním a jižním okraji města – soustředily výstavbu dělnických domků, dvojdomků a řadovek, později také větších rodinných domů.⁵

Ve své době se Pantoflíčkův a Zákrejsův projekt řadil mezi nejmodernější regulační plány venkovských měst na našem území. S postupem času a se změnami, které nová doba přinášela, však narůstala čím dál silnější potřeba plánu nového, jak prozrazují četné průběžné úpravy (zejména v Masarykově čtvrti), jimiž se mimo jiné zabýval i Zákrejsův kolega z Klubu Za starou Prahu Bohumil Hübschmann (1878–1961) již v roce 1922. Jako neúnosná se pak situace projevila na přelomu 30. a 40. let, kdy regulační komise jednala o změně polohy hlavní silnice v Masarykově čtvrti, proti níž se zvedla vlna nevole místních obyvatel. Mezi majiteli domů a parcel v sousedství této silnice navíc vzrůstala nedůvěra ve stálost pozemkového majetku.

Brněňští versus pražští architekti

Přestože v průběhu 2. světové války město Litomyšl soutěž na vypracování nového plánu oficiálně nevypsalo, v dokumentaci regulační komise uložené ve Státním okresním archivu Svitavy se dochovala řada „namátkou“ zasílaných urbanistických ofert z let 1940–1942, tedy z doby, kdy okupační vláda nařídila nový stavební právní předpis o opatřování plánů polohy (upravovacích) obcí a jeho finanční podpoře (č. 288/1942 Sb.).⁶ Mezi autory, kteří tyto nabídky Litomyšli v dané době zaslali, vynikají zejména dva brněňští architekti. Prvním z nich byl profesor brněnské techniky a syn slavného ma-

líře generace Národního divadla Adolf Liebscher (1887–1965), vynikající specialista na městské plánování, jenž se mimo jiné zasloužil o začlenění výuky urbanismu do školních osnov.⁷ O urbanismu napsal také řadu odborných článků (zejména pro brněnský architektonický časopis *Horizont*). Vzhledem k Liebscherovým zkušenostem se soudobě řešenými regulačními projekty obdobně velkých východočeských měst Rychnova nad Kněžnou a Vamberka i vzhledem k jeho památkově-výtvarnému přístupu ve vnímání městských celků, navazujícímu na Zákrejsovu šetrnou metodu, lze bez pochyb předpokládat, že by pro starobylou Litomyšl vypracoval kvalitní regulační plán.⁸

Druhým nadaným specialistou z Brna, jenž v roce 1942 Litomyšli nabídl vypracování regulace, byl téměř o generaci mladší začínající architekt František Kalivoda (1913–1971), později známý také jako osobitý typograf a designér a zejména aktivní člen řady avantgardistických a architektonických organizací (československá skupina CIAM a CIRPAC; BAPS; Levá fronta ad.). Přestože svá studia na ČVŠT v Brně Kalivoda dokončil pouze necelé tři roky před jednáním s Litomyšlí (první státní zkoušku složil v roce 1939), samostatně projektoval už od roku 1935, díky čemuž měl v dané době řadu zkušeností s architektonickými i urbanistickými projekty.

V roce 1942 však litomyšlský purkmistrovský úřad oslovil také renomovaný pražský architekt, někdejší žák a spolupracovník Jana Kotěry, Ladislav Machoň (1888–1973), jenž se o záměru pořízení nového regulačního plánu Litomyše dozvěděl při jedné ze svých návštěv Vysokého Mýta (v dané době totiž do Vysokého Mýta často dojížděl jakožto účastník soutěže na jeho novou regulaci).⁹ Purkmistrovskému úřadu se

Obr. 2. Litomyšl, meziválečná Husova čtvrť inspirovaná koncepcí zahradních měst, 30. léta. SOkA Svitavy se sídlem v Litomyšli, Sběrka pohlednic Františka Páty. Foto: SOkA Svitavy, 2014.

nepochybně zamlouvaly Machoňovy zkušenosti nejen s Vysokým Mýtem, nýbrž i s blízkou Políčkou, pro niž v té době rovněž zpracovával regulaci. Urbanistické renomé mu zajistilo také členství (1930–1939) ve Státní regulační komisi pro hlavní město Prahu a okolí, ustavené v roce 1920 v souvislosti s rozhodnutím o vzniku tzv. Velké Prahy (zanikla v roce 1939). Náklonnost litomyšlské komise vůči zadání prací Machoňovi pak ještě stvrdilo i osobní doporučení předsedy Klubu Za starou Prahu Zdeňka Wirtha (1878–1961),¹⁰ jehož názory a rady byly v Litomyšli vždy nanejvýš respektovány. Jako autor zásadní kapitoly o stavebních dějinách města v *Soupisu památek historických a uměleckých v politickém okresu litomyšlském*¹¹ z roku 1908 byl totiž Wirth považován za jednoho z hlavních odborníků na dějiny Litomyše. Jeho zájem o stavební dění ve městě byl typický pro celé období první poloviny 20. století, jak dokládají mimo jiné i jeho zdejší četné památkářské aktivity.¹² Místní purkmistrovský úřad, jenž v lednu roku 1946 oficiálně ustavil novou

■ Poznámky

5 Podrobný zastavovací plán Husovy čtvrti blízký diskutované, původem anglické koncepci zahradních měst rozpracoval v roce 1927 Antonín Ausobský, autor budovy litomyšlského gymnázia z let 1921–1923.

6 V předpisu bylo pamatováno i na ochranu přírodních prvků a přírodního prostředí. Viz Dostalík, *Organická...* (pozn. 2), s. 70.

7 Klára Jenišťová, *Československá demokracie staví! Vznik a formování brněnského odboru architektury ČVŠT v letech 1919–1939* (diplomová práce), Katedra dějin umění FF Univerzity Palackého v Olomouci, Olomouc 2012, s. 64–65.

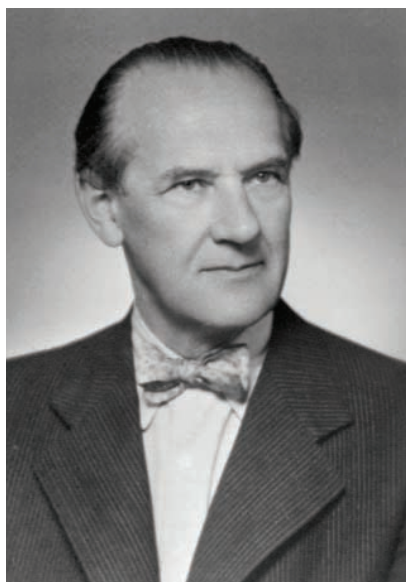
8 Ibidem.

9 Státní okresní archiv (SOkA) Svitavy se sídlem v Litomyšli, fond AML III, kt. 244.

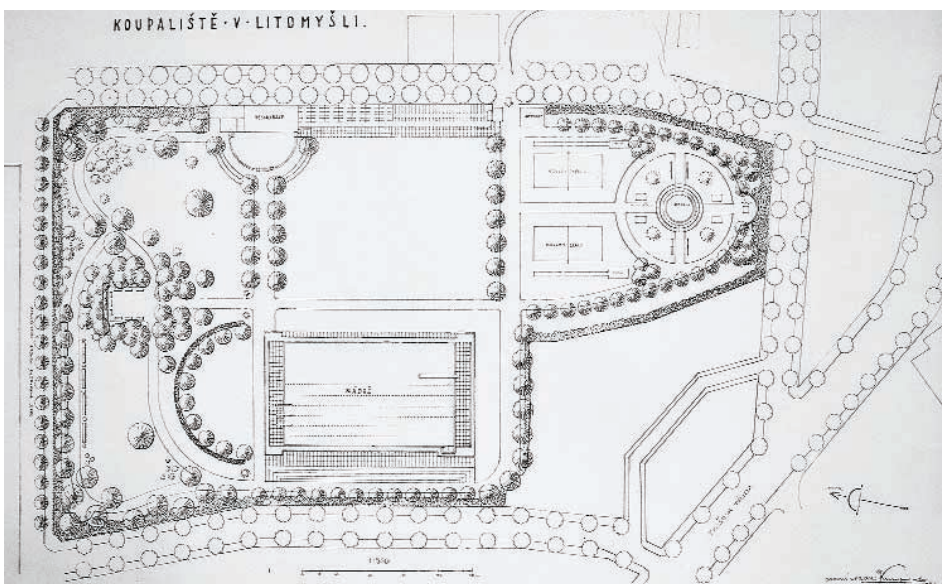
10 O Wirthových osobních doporučeních Machoně a o Machoňovu citu pro památkovou péči viz Ladislav Zikmund-Lender, Stavět a usměrňovat: Vstup Ladislava Machoně do historického prostředí ve 20.–40. letech v kontextu dobového diskurzu památkové péče, in: *Vidět, slyšet, číst, rozumět. Sborník příspěvků mezinárodní konference studentů doktorských studijních programů*, Praha 2015.

11 Zdeněk Wirth, Litomyšl, in: Bohumil Matějka (ed.), *Soupis památek historických a uměleckých v království českém od pravěku do počátku 19. stol.: Politický okres litomyšlský*, Praha 1908, s. 15–127.

12 Více viz Anna Šubrtová, Iniciativy za zachování starobylého rázu Litomyše před první světovou válkou, *Zprávy památkové péče* LXXV, 2015, s. 378–384.

3

4

Obr. 3. Ladislav Machoň, fotoportrét, 1951. Foto: ČTK, 2016.

Obr. 4. Josef Kumpán, Návrh na sadovou úpravu koupaliště v Litomyšli, 1948. Zdařilý návrh vznikl z iniciativy místního okrašlovacího spolku. Archiv Regionálního muzea Litomyšl, fond č. 199 – Sběrka stavební dokumentace. Foto: Regionální muzeum Litomyšl, 2016.

regulační komisi, tedy nakonec vypracováním projektu pověřil Machoně.¹³ Znovu se tak v otázkách spjatých s výstavbou města potvrdila typická inklinace Litomyšle k pražskému prostředí, příznačná už pro předešlá období.¹⁴

II. Regulační plán Ladislava Machoně

Navzdory tomu, že se po okupaci Sudet Litomyšl stala pohraničním městem, ji válka naštěstí nijak zásadně nepostihla. Díky tomu se zdejší budovy nacházely i po roce 1945 v dobrém stavu a nedocházelo zde tudíž k žádným rozsáhlejšími poválečným opravným pracím. Všeobecná bytová krize, typická i pro předchozí období, se zde však navzdory poválečnému úbytku obyvatelstva způsobenému osídlováním pohraničí (Litomyšl tehdy opustilo až na tisíc osob) nadále prohlubovala.¹⁵ Podobně jako v jiných městech situaci zapříčinila zejména potřeba obydlí pro nově založené rodiny a přirozená snaha o zlepšení kvality bydlení všech obyvatel, jejichž hospodářský standard se zvyšoval. Navíc docházelo k zákazu obývání hygienicky závadných, jednoduše vybavených bytů.¹⁶ K vypracování regulace města proto bylo nutné přistoupit co nejdříve. Jen stěží si ale tehdy bylo možné představit, jak zásadními politickými, hospodářskými a společenskými změnami, které budou mít vliv také na vypracování plánu, má Československo zanedlouho procházet. Po

válečná léta, během nichž Machoňův plán postupně vznikl, v sobě totiž zahrnuje nejen poválečnou konsolidaci a první vlnu rozsáhlého znárodnování, ale také dvouletý hospodářský plán obnovy Československa, komunistický převrat a počátky lidové demokratického systému.

Kolektivní vize

Ladislav Machoň si byl jako zkušený urbanista dobře vědom, že se při projektování nového regulačního plánu nelze zabírat pouze tím, co se s městem děje a co se stane, nýbrž hlavně tím, *co by se stát mělo*. Co udělat, aby se zlepšila současná situace?¹⁷ K přípravě pro vypracování regulace proto levicově smýšlející architekt přistoupil netradičně, s idealistickým záměrem vytvořit jakousi kolektivní vizi nového města, a v roce 1947 prostřednictvím místního národního výboru oslovil místní občany, kteří nejlépe znají nedostatky svého města, aby sami podali návrhy na budoucí podobu Litomyšle – jak si představují její stavební budoucnost, rozšíření a celkové uspořádání.¹⁸ Podle těchto doporučení „z lidu“ hodlal dále postupovat.

Podporu v tomto „kolektivistickém přístupu“ měl Machoň nepochybně u své partnerky a budoucí manželky,¹⁹ architektky Augusty Müllerové (1906–1984), členky několika levicových spolků (Levá fronta nebo Svaz socialistických architektů), jež s ním zpočátku na přípravách regulace Litomyšle spolupracovala a při pracovních návštěvách města Machoně často doprovázela.²⁰

V roce 1946 Machoň s Müllerovou město navštívili mimo jiné v doprovodu francouzského levicově smýšlejícího architekta Andrého Lurčata (1894–1970), člena urbanistické komise ministerstva výstavby, šéfa krajinného plánování Francie a jednoho z iniciátorů prvních

■ Poznámky

13 V Národním technickém muzeu (NTM) je uložen Machoňův dopis ze 12. 6. 1946 pražskému architektovi Vondráčkovi, jemuž v něm sděluje, že jej město přímo oslovilo už v roce 1945 (za upozornění děkuji Martině Flekačové-Koukalové).

14 Více viz Anna Šubrtová, Moderní, ale ne radikální. Architektura, urbanismus a památková péče Litomyšle první poloviny 20. století, in: *Pomezí Čech, Moravy a Slezska* 15, Litomyšl 2014, s. 183–286.

15 SOKA Svitavy se sídlem v Litomyšli, KR-29 (Kronika IX, 1946–1948), s. 8.

16 Podle průzkumu z roku 1945 bylo v Litomyšli celkem 2 327 bytů. Doposud se zde nacházelo nejvíce jednopokojových bytů s kuchyní (40 %); např. třípokojových bylo pouhých 6,5 %; nejméně jich pak bylo o čtyřech a více pokojích. NTM Praha – Muzeum architektury a stavitelství, Archiv architektury a stavitelství, fond č. 26 MACHOŇ, kt. 20070809/08 (Ladislav Machoň, *Zpráva k regulačnímu plánu Litomyšle*, 1948, s. 2–3).

17 Dostalík, *Organická...* (pozn. 2).

18 *Stráž českého východu* X/34, 1947, s. 3.

19 Jejich sňatek se uskutečnil na podzim roku 1947. (Za sdělení děkuji Martině Flekačové-Koukalové.)

20 Augusta Müllerová s Machoněm město opakovaně navštěvovala, jak dokládají záznamy v městské kronice. SOKA Svitavy se sídlem v Litomyšli, KR-29 (Kronika IX, 1946–1948). V roce 1948 připravili společný projekt rekreační osady Vysoké Pole u Litomyšle. Jako předsedkyně komise pro reorganizaci veřejného zdravotnictví provedla Müllerová rozbor sítě zdravotnických zařízení v Pardubickém kraji a v Litomyšli v rámci tzv. zdravotnické skupiny Stavoprojektu. NTM Praha – Muzeum architektury a stavitelství, Archiv architektury a stavitelství, fond č. 26 MACHOŇ, kt. 20070809/08 (Ladislav Machoň, *Zpráva k regulačnímu plánu Litomyšle*).

Obr. 5. Ladislav Machoň, Regulační plán Litomyšle, 1946–1948. NTM Praha – Muzeum architektury a stavitelství, Archiv architektury a stavitelství, fond č. 26 MACHOŇ, kt. 20110321/01. Foto: NTM, 2016.

místní vědecké knihovny a byly by vybudovány předpoklady, aby se Litomyšl stala městem s vědeckými a dokonale vybavenými školními ústavy. Mimo to spolek pamatoval na žádoucí památkovou obnovu a zastřešení tzv. Červené věže (pozůstatku pozdně gotického opevnění města z 15. století), rekonstrukci piaristického kostela či podlouhý na náměstí.²³

Spolek se také angažoval při výstavbě letního koupaliště navrženého pražským architektem Václavem Kolářem (1899–1983) v roce 1938. Stavba koupaliště však byla během válečných let zcela přerušena a znovu se k ní přikročilo až v rámci poválečné dvouletky, kdy spolek oslovil specialistu na parkové úpravy, pražského architekta Josefa Kumpána (1885–1961), jenž pro koupaliště následně vytvořil citlivý návrh na výsadbu zeleně.

V rámci dvouletého plánu, tedy v průběhu Machoňových prací na nové regulaci, bylo také počítáno s rozšiřováním areálu nemocnice podle projektu vynikajících – opět pražských – specialistů na zdravotnické stavby Gustava Paula (1903–1974) a Františka Čermáka (1903–1998) a s výstavbou dvou bytových domů v jižním cípu Masarykovy čtvrti od Ferdinanda Junka (1902–?) a Vladimíra Nevšímala (1907–?). Ladislav Machoň proto projekt regulace konzultoval i s autory těchto soudobě stavených objektů.

Konečný elaborát plánu byl tedy vypracován nejen na základě Machoňova vlastního výzkumu, založeného na prohlídkách města, studiu historického i společenského vývoje a statistikách městského národního výboru, ale také na základě informací získaných od jednotlivých domácích znalců města i kraje, doplněných zprávami některých místních institucí a v Litomyšli působících architektů.²⁴

■ Poznámky

21 NTM Praha – Muzeum architektury a stavitelství, Archiv architektury a stavitelství, fond č. 26 MACHOŇ, kt. 20070809/08 (Korespondence Ladislava Machoně s MNV Litomyšl ze dne 18. 11. 1946).

22 Podle Jednoty majitelů domů a domků by se měla nová zástavba soustředit zejména do okolí tzv. Hraběččina dvora a Bělidel. Členové zmiňují i nutnost regulace místních toků Loučné a Drahošky. NTM Praha – Muzeum architektury a stavitelství, Archiv architektury a stavitelství, fond č. 26 MACHOŇ, kt. 20070809/08 (Dopis Jednoty majitelů domů a domků MNV Litomyšl ze dne 6. 8. 1947).

23 Ibidem.

mezinárodních architektonických kongresů CIAM. Přátelské vztahy s Lurčatem patrně utužovala právě Augusta Müllerová, jež s ním jako členka zmíněných levicových spolků sdílela řadu nejen politických názorů. Oba také patřili mezi členy československé skupiny CIAM. Při prohlídce města, jímž byl Lurčat „nadšen a okouzlen“²¹ a dodatečně si dokonce vyžádal zaslání několika fotografií, tak měli možnost vzájemně konzultovat své regulační a další úpravné záměry.

Reakce místních obyvatel a spolupráce s architekty

Početné reakce na Machoňovu výzvu ze strany místních obyvatel svědčí o jejich velkém zájmu spolupodílet se na budování nového města. Mezi nejaktivnější v tomto ohledu patřili zejména členové místní pobočky Spolku pro okrašlo-

vání a ochranu domoviny a Jednoty majitelů domů a domků. Jejich tipy na „zvelebení“ města se týkaly zejména otázky, jakým směrem se má město dál rozšiřovat, tedy kam má směřovat projekt nové čtvrti.²²

V jejich doporučujícím dopisu však překvapuje velký důraz na kulturní a památkové aspekty budoucího rozvoje, spjaté se společenskými a politicko-hospodářskými změnami, které poválečná léta přinesla. Například v oblasti konfiskace litomyšlského zámku okrašlovací spolek upozorňoval na neblahé zacházení s vzácnými knižními fondy a jejich rozprodávání do ciziny, k němuž docházelo v případě ostatních zkonfiskovaných zámků. Spolek vznesl ambiciózní návrh na zřízení centrální knihovny konfiskovaných knih, která by se mohla nacházet například právě v litomyšlském zámku. Díky ní by pak byl položen základní kámen ke zřízení

Ladislav Machoň si dobře uvědomoval, že stavební program Litomyšle v mnohých aspektech skýtá větší komplikace než programy jiných měst, a to zejména z hlediska ochrany památek – město totiž bylo v roce 1950 zahrnuto do třiceti městských celků státní památkové péče pro první dvě pětiletky. „Projektant proto musí úzkostlivě dbát starobylého a stavitelsky vzácného rázu města.“²⁵ I z tohoto důvodu Machoň napřed pečlivě studoval dějiny a dosavadní stavební vývoj města a ve svém elaborátu věnoval podstatnou část rozboru jeho estetických závad.

Období první poloviny 20. století v Litomyšli nebylo podle Machoně z hlediska stavebního ruchu šťastné, neboť výstavba se v této době neřídila jednotným měřítkem a nebyla vedena s ohledem na celkové uspořádání města.²⁶ Zejména období stavebního růstu v prvním desetiletí 20. století, kdy byly v těsném sousedství historického jádra vystavěny historizující budovy dívčí školy a Smetanova domu (divadla) na dnešním Komenského náměstí,²⁷ charakterizuje podle Machoně „snaha honosně vyjádřit hospodářský růst města výstavbou veřejných budov a budováním hygienických obytných čtvrtí – děje se to však bez jednotného a uvědomělého plánu a bez ohledu na historické jádro města“²⁸. Nepříznivě také Machoň hodnotí meziválečné novostavby v Masarykově čtvrti – budovy gymnázia a okresního úřadu od Antonína Ausobského (1885–1957), „které svými velkými hmotami i formou náročně ovlivňují dálkové pohledy“²⁹. Největší estetickou závadou městské siluety však Machoň spatřuje v historizujících stavbách na tzv. Panských valech nad klášterními zahradami (reálná škola, chudobinec), které výškově nenapravitelně porušily nejlepší pohledy na město a znemožnily budoucí organické začlenění přiléhající čtvrti Záhrad do organismu města.

Navzdory této stavební roztržičnosti má však podle Machoně Litomyšl na rozdíl od většiny jiných venkovských měst poměrně málo zásadně závadných příkladů zastavení. Vznik těchto výtvarně-urbanistických nedostatků Machoň přisuzuje neznalosti a bezohlednosti jednotlivců, kteří se nepodřídili zájmům celku. Pochvalně se autor naopak zmiňuje zejména o správném situování nových obytných čtvrtí, účelně a hygienicky budovaných podle Pantoflíčkova a Zákrejsova plánu v meziválečné době.³⁰

Machoňovy zásady pro další stavební rozvoj

Vzhledem k tomu, že se v době Machoňových prací na projektu ještě nepočítalo s výraznějším růstem města (stále zde totiž chyběl větší průmyslový podnik, s nímž by do města přišel vyšší počet obyvatel), regulaci architekt

6

plánoval pro celkový objem asi deseti tisíc obyvatel. „V žádném případě nebylo by totiž rozumné rozšiřovat Litomyšl nad kapacitu.“³¹ Veškerý stavební rozvoj města by měl tedy vznikat v zásadě pouhou arondací dnešních zastavěných ploch s použitím dnes již založených ulic, opatřených všemi veřejnými zařízeními. Nové zastavění by pak mělo vytvořit jednotný útvar osídlení, který by byl ovinut systémem vnějších komunikací (projektovanou železniční dráhou a okružní dálkovou silnicí Praha–Brno), vhodně vegetačně upravených pro plynulý a přirozený přechod do krajiny. Zapojení veřejných i soukromých zelených ploch v souvislé větší celky a výsadba zeleně i ve vnitřním městě ostatně celkově charakterizuje Machoňův „ekologicky šetrný“ přístup k územnímu plánování.³²

■ Poznámky

24 V projektu Machoň věnoval pozornost rozboru území, které je bezprostředně určeno ke stavebnímu rozšíření města a které zasahuje i části katastrů přiléhajících obcí Nedošín a Benátky; zároveň vypracoval řadu dílčích zastavovacích úprav a dodatečných výzkumů (historický, geologický, vegetační, mikroklimatický, agropedologický apod.). NTM Praha – Muzeum architektury a stavitelství, Archiv architektury a stavitelství, fond č. 26 MACHOŇ, kt. 20070809/08 (Ladislav Machoň, *Zpráva k regulačnímu plánu Litomyšle*, s. 4).

25 *Stráž českého východu* XI/4, 1948, s. 1.

26 NTM Praha – Muzeum architektury a stavitelství, Archiv architektury a stavitelství, fond č. 26 MACHOŇ, kt. 20070809/08 (Ladislav Machoň, *Zpráva k regulačnímu plánu Litomyšle*, s. 23).

Obr. 6. Ladislav Machoň, návrh parcelace stavebního obvodu na západě Masarykovy čtvrti v Litomyšli (základ budoucího sídliště Vertex), 1947. Archiv Stavebního odboru MěÚ Litomyšl, č. p. 793–794. Foto: MěÚ Litomyšl, 2016.

27 Více o dobové kritice nepřiměřeného měřítka těchto novostaveb viz Šubrtová (pozn. 11). Aby Machoň zmínil necitlivé začlenění třípodlažní budovy dívčí školy, jejímž protějškem byla nízká zástavba rodinných domů, určil pro tuto městskou část blokovou zástavbu, která by alespoň částečně vyvážila výškový rozdíl. Přestože v následném regulačním plánu Lubomíra Remla z roku 1959 bylo toto území specifikováno pouze pro budovy o dvou poschodích, nakonec zde v průběhu 70. let na základě jiného Remlova plánu z roku 1967 vyrostlo panelové sídliště podle projektu Ferdinanda Trkala z choceňské pobočky Stavoprojektu o čtyřech, šesti a osmi patrech – dodnes vnímané jako nejbolišší stavební rána, kterou město utrpělo. O stavebním vývoji sídliště Komenského náměstí i nerealizovaném kvalitním projektu Ivo Loose a Jindřicha Malátka viz též Martina Flekačová, *Sídliště Komenského náměstí v Litomyšli*, in: *Příběh paneláku v Pardubickém kraji*, exteriérová výstava v Pardubicích, 3. únor – 19. duben 2014, Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze.

28 Ibidem, s. 24.

29 NTM Praha – Muzeum architektury a stavitelství, Archiv architektury a stavitelství, fond č. 26 MACHOŇ, kt. 20070809/08 (Ladislav Machoň, *Zpráva k regulačnímu plánu Litomyšle*, s. 23).

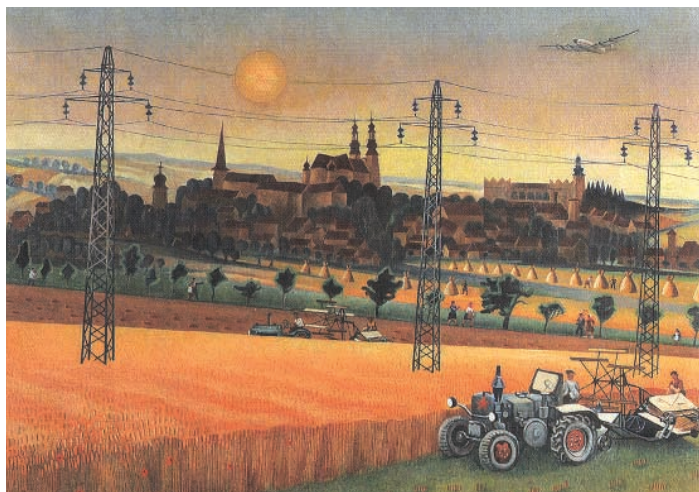
30 Ibidem, s. 29.

31 Ibidem, s. 18.

32 Jan Dostálík například připomíná Machoňův obdiv k prastarým stromům a celkový přírodní-ochranný přístup. Dostálík, *Organická...* (pozn. 2), s. 96.

7

8

Obr. 7. Litomyšl, sídliště Vertex, 50. léta 20. století. Převzato z: Milan Skřivánek, *Litomyšl 1259–2009. Město vzdělávání a kultury*, Litomyšl 2009, s. 421.

Obr. 8. Litomyšl v 50. letech očima Josefa Matičky – Josef Matička, 700 let Litomyšle, 1951, 1956, olej, plátno, 65 × 92 cm, Městská galerie Litomyšl. Převzato z: Michal Šimek, Josef Matička. *Dar Litomyšli*, Litomyšl 2014, s. 76.

V první etapě budoucího stavebního vývoje se mělo přikročit k dokončení výstavby jednotlivých bloků zmíněných dvouletkových obytných domů od Ferdinanda Junka a Vladimíra Nevšímala. Architekt zároveň v plánu počítal s tím, že by do budoucna v Litomyšli byl založen některý významný průmyslový podnik – vyhradil pro něj proto pozemky v severní části města na území Nedošina, které by se prozatím mohly využívat jako sady (v plánu jsou tyto plochy vyznačeny písmeny X a Y).

Založení podniku by samozřejmě způsobilo mimořádný růst města a dalo by podnět nejen k vypracování projektu nového pracoviště, ale i jednoho nebo několika nových sídlišť. Za těchto okolností by však podle Machoně bylo vhodnější takové sídliště připojit k městu nikoliv jen pouhou arondací, nýbrž jako samostatný urbanistický útvar.

Dokončený regulační plán Ladislav Machoň prezentoval veřejnosti v roce 1948 prostřednictvím přednášky v Litomyšli a také prostřednictvím souborné urbanistické výstavy v Pardubicích iniciované Františkem Kalivodou a nazvané „Východní Čechy republiky“, kde mimo jiné představil i své souběžně řešené regulace Poličky a Vysokého Mýta.³³

Přestože první novostavby v Masarykově čtvrti začaly být na základě Machonovy regulace budovány již následujícího roku (1949), sám architekt si byl vědom limitů návrhu, jak dokládá jeho konstatování v závěrečné projek-

tové zprávě: „Jsem si vědom, že program plánované výstavby celého státu a v něm i pardubického kraje určí teprve přesné podmínky budoucího vzrůstu města Litomyšle z širšího hlediska, pronikavěji a do větší hloubky než můžeme dnes stanovit a že např. strukturální změny, kterých si vyžádá postupná socializace našeho života, ovlivní do budoucna výstavbu města a vyžádají si pravděpodobně značné korekce ve vývojovém programu stavebním. Stane se tak zejména začleněním města do průmyslové struktury státu.“³⁴

Machoňův předpoklad se zanedlouho naplnil – téhož roku (1949) byl v Litomyšli založen závod na výrobu skleněných vláken Vertex. Pro výstavbu tovární budovy bylo zvoleno Machoněm doporučené staveniště v severní části města na území obce Nedošín. První návrhy na stavbu vznikly ještě v roce 1949. Jejich vypracování se chopily Československé stavební závody, n. p. – Podnik PA 100 Stavoprojekt Praha pod vedením architekta Jiřího Gočára (1913–1979), stojícího v čele tzv. Skupiny Gočár (KAA 2015). Na vypracování projektu, v němž měly být uplatněny nové výrobní metody,³⁵ spolupracovala mimo jiné Machoňova žena Augusta.³⁶

Sídliště Vertex

Pro ubytování zaměstnanců podniku Vertex bylo na základě Machoňova doporučení rozhodnuto o výstavbě zaměstnaneckého sídliště jako *samostatného urbanistického celku*, a to v jihozápadní části Masarykovy čtvrti při ulici 9. května. Podobně jako u dalších zaměstnaneckých sídlišť budovaných v období první pětiletky (1949–1953) bylo pro stavbu domů využito typizovaných projektů Stavoprojektu takzvané „řady T“, jež zahrnovala utilitární, jednoduché a nezdobné domy s tradičními sedlovými střechami, omítanými fasádami a typickými obdélnými proporcemi, které už zcela postrá-

daly nápaditost i eleganci dvouletkových projektů.

V první fázi výstavby sídliště, dokončené v roce 1954, byly realizovány tři dvojdomy typu T12/52 (č. p. 793–794, 795–796 a 797–798) podle projektu Stavoprojektu Pardubice, střediska Hradec Králové. Jejich drobné měřítko (jednalo se o dvoupatrové domy s valbovou střechou) prozrazuje, že se tyto „pilotní“ budovy ještě neměly stát součástí většího bytového souboru; měly pouze doplnit stávající zástavbu v sektoru vil a rodinných domů, jimiž byla daná část Masarykovy čtvrti doposud charakteristická.

Fasáda bytoven odrážela vliv soudobého stylu socialistického realismu jen ve velmi střední míře – průčelí byla prostá jakékoliv dekorace. Zcela hladké fasády členily pouze železobetonové monolitické balkony. Velký důraz byl naopak kladen na sadové úpravy předzahrádek

■ Poznámky

33 Tato výstava se v Pardubicích konala od 11. 7. do 3. 10. 1948 z iniciativy Spolku československých inženýrů SIA v čele s Kalivodou. Její součástí byla i konference, na které Machoň vystoupil a která měla mezi architekty velký ohlas. Pronesené referáty chtěl ústav postupně zveřejňovat ve svých *Zprávách*, nakonec však rozšířené pojednání o konferenci uveřejnil časopis *Architekt SIA* (*Architekt SIA* XLVIII, 1948, s. 139–167). Více viz Pražanová (pozn. 2), s. 84–86.

34 NTM Praha – Muzeum architektury a stavitelství, Archiv architektury a stavitelství, fond č. 26 MACHOŇ, kt. 20070809/08 (Ladislav Machoň, *Zpráva k regulačnímu plánu Litomyšle*, s. 2–3).

35 NTM Praha – Muzeum architektury a stavitelství, Archiv architektury a stavitelství, fond č. 82 MÜLLEROVÁ, kt. 20070621/04 (Zápis z jednání o detailním umístění závodu Vertex v Litomyšli, s. 2).

36 Za výstavbu továrny zodpovídalo pardubické pracoviště Stavoprojektu. Ibidem, s. 3.

a okolí domů, které zahrnovaly jednak živé plochy, jednak volné skupiny stromů tvořící rámce obytných bloků a které v některých případech respektovaly i stávající vzrostlé stromy.³⁷ Domky poskytovaly kvalitní a hygienické zázemí pro pohodlný život dělníků a plnily požadavky na moderní bydlení vytyčené již dvouletým plánem: oddělené ložnice dětí a rodičů, dostatečné oslunění a větrání a zjednodušení domácích prací pro ženy.³⁸

Další etapy výstavby sídliště Vertex následovaly v průběhu druhé poloviny 50. let a v letech 60., kdy byl soubor obohacen také o budovy občanské vybavenosti. Tento stavební vývoj se však již řídil regulačními plány architekta-památkáře Lubomíra Remla (SÚRPMO) z let 1959 a 1967 pod vedením Čenka Mužíka (1906–1988), známého východočeského funkcionalisty meziválečné doby, z choceňské pobočky Stavoprojektu.³⁹ Zadání „pokračovacích“ regulačních prací Ladislavu Machoňovi, které by se vzhledem k jeho dosavadním zkušenostem s Litomyšlí jevílo jako nejvýhodnější, nebylo možné. Machoň byl totiž jako dlouholetý člen zednářské lóže a údajný podporovatel „spikleneckého centra“ Rudolfa Slánského v roce 1952 zatčen a odsouzen ke třem letům vězení. Rehabilitace se dočkal až po několika letech žádostí o obnovení soudního řízení v roce 1960.⁴⁰ Nicméně i oba Remlovy plány, pro jejichž podrobnější rozbor v tomto článku není prostor, byly vůči urbanistickému celku vybranému v roce 1950 mezi první budoucí památkové rezervace velmi šetrné. S nástupem normalizace a utužování metody direktivního plánování a řízení, kvůli kterým byl Remlův plán z roku 1967 nakonec přepracován, však i Litomyšl bohužel utrátila stavební rány, s nimiž se dodnes vyrovnává (výstavba banálního panelového sídliště v bezprostředním okolí historického centra a silniční průtah městem).⁴¹

III. Závěr

Machoňův šetrný přístup k územnímu plánování prozrazují na příkladu plánu Litomyšle zejména tři „netradiční“ aspekty. Jednak je to zmíněná „lidová“ metoda kolektivní vize, v rámci níž se architekt při přípravách dotazoval místních občanů, jak si představují budoucí růst města, a podněcoval je ke spoluúčasti na přípravách projektu, mimo jiné i formou veřejných přednášek. Vzhledem k silné odezvě občanů lze tento přístup vnímat jako úspěšný, pro výsledný účinek velmi přínosný a nakonec i inspirativní pro naši současnost. Co k němu Machoň konkrétně v litomyšlském případě podnítilo, nelze prozatím bezpečně stanovit. Snad zde mohlo sehrát roli všeobecné dobové přesvědčení, prosazované již v meziválečné době, o nutnosti osvěty

a vzdělání v urbanistických a ochranných záležitostech nejen co se týká úředníků, stavitelů a dělníků, nýbrž celé široké veřejnosti.⁴² Z dokumentace dochované v Archivu architektury a stavitelství NTM však prozatím paradoxně vyplývá, že pro současně zpracovávané již zmíněné plány Poličky a Vysokého Mýta tento přístup Machoň nevolil.

Druhým aspektem Machoňova šetrného přístupu je cit pro práci s historickým městem drobného měřítka, jehož starobylý umělecký ráz a jednotlivé stavební památky je třeba při plánování nanejvýš respektovat, aby si město do budoucna zachovalo malebnou siluetu i maloměstský půdorys s typickým stavebním „drobnopisem“. Tento ideový koncept vnímání města jako kompaktního celku, v našem prostředí zakořeněný díky Klubu Za starou Prahu v čele se Zdeňkem Wirthem už od počátku 20. století, se ve válečných a několika poválečných letech často pojil s vírou ve změnu společenského systému, s vírou v lepší socialistickou budoucnost, ve které budou zájmy celku (společnosti) důležitější než zájmy několika částí – „*kořistnických podnikatelů*“⁴³, jejichž „*liberalistické sobectví*“⁴⁴ celku způsobilo škody; někdy je tento přístup označován jako „*organický*“⁴⁵ či jako „*kult jednoty*“⁴⁶.

A konečně třetí aspekt je přírodně-ochranný. Ladislav Machoň totiž v rámci projektu kladl mimořádný důraz na sadové úpravy a péči o zeleň nejen ve stávajícím městském „interiéru“, ale také v nově navrhovaných zónách blokové domovní zástavby, které by zajistily plynulý přechod městské krajiny do okolního přírodního prostředí.⁴⁷

Navzdory tomuto citlivému přístupu, jemuž předcházela velmi důsledný výzkum, je nicméně potřeba konstatovat, že Machoňova urbanistická tvorba jako celek netvoří v kontextu jeho díla zvlášť významnou část. Kromě tří projektů odměněných v soutěžích na regulaci malých měst před 1. světovou válkou⁴⁸ Machoň urbanisticky tvořil zejména v meziválečné době, kdy vyprojektoval domovní kolonie v Cholticích a na Žižkově (obě realizovány) a poměrně četné, avšak v valné většině nakonec neprovedené návrhy na zastavění a regulace dílčích území a pozemků zpravidla v Praze (jakožto člen Státní regulační komise).⁴⁹ Na kompletní provedení jeho zmíněných poválečných projektů se nakonec rovněž nedostalo – buďto se podle nich stavělo jen krátce kvůli změně politicko-hospodářských poměrů (Litomyšl), nebo nebyly realizovány vůbec kvůli přílišné velkorysosti (Vysoké Mýto, Polička).⁵⁰ Litomyšlský případ je však důležitým dokladem pro poznání postupu Machoňovy práce a jeho idealistického záměru „kolektivního budování“ nového města s „lepší socialistic-

kou budoucností“, v nichž se snažil skloubit praxi s bohatou československou (po)válečnou teorií územního plánování a urbanismu.

■ Poznámky

37 Městský úřad Litomyšl, Odbor výstavby – spisovna, č. p. 793–798.

38 Kimberley Elman-Zarecorová, *Utváření socialistické modernity. Bydlení v Československu 1945–1960*, Praha 2014, s. 145.

39 Převzetí Machoňových zakázek Lubomírem Remlem v 50. letech je ostatně charakteristické pro celý „trojlíst“ zmíněných východočeských měst (Litomyšl – Vysoké Mýto – Polička). Známa je zejména Remlova rekonstrukce a ochrana hradebního systému Poličky z let 1958–1965.

40 Martina Flekačová, *Meziválečná přestavba Klementina*, Praha 2015, nestránkováno.

41 Aktuální územní plán města, vypracovaný brněnským ateliérem Petra Hruší v roce 2011, navázal na starší tradici a vytkl si šetrné cíle pro ochranu a rozvoj architektonických, urbanistických, kulturních i přírodních hodnot Litomyšle.

42 V rámci této osvětové činnosti zde připomeňme Machoňovu iniciativu při pořádání již zmíněné výstavy *Východní Čechy republiky* (1948) a významnou výstavu z válečných let *Za novou architekturu* (1940), jež měla pokračovat sérií putovních výstav *České město a vesnice* (za sdělení děkuji Martině Flekačové-Koukalové).

43 Dostalík, *Organická...* (pozn. 2), s. 109.

44 Rostislav Švácha, *Architektura čtyřicátých let*, in: Marie Platovská – Rostislav Švácha (eds.), *Dějiny českého výtvarného umění 1939–1958* (V.), Praha 2005, s. 31–73, zde s. 33.

45 Dostalík, *Organická...* (pozn. 2), s. 109.

46 Švácha (pozn. 44), s. 33.

47 Ekologicky šetrné snahy se u Machoňe ostatně projeví už u jeho návrhu na organizaci hospodářského a regionálního plánování (v rámci BAPSU), v němž bral zvláštní zřetel na krajinné plánování. Ladislav Machoň, *Zapojení architekta do plánování země České, Architektura ČSR V*, 1946, s. 14–16.

48 Rychnov nad Kněžnou (1912, cena), Náchod a Přerov (1913, odměny).

49 Za poskytnutí soupisu Machoňových regulací měst opět velmi děkuji Martině Flekačové-Koukalové.

50 V případě Poličky představitelé města o Machoňově plánu konstatovali, že „*je sice pěkný, ale až příliš velkorysý, neboť počítá mimo jiné s přeložením četných velkých objektů, kupříkladu nemocnice, některých továren, nádraží, tělovýchovných zařízení a dalších, které nelze v dohledné době realizovat. Navíc se obávali, že se potřeby různých zařízení časem změní, takže leccos v jinak dobře míněném plánu se stane bezpředmětným.*“ David Junek – Stanislav Konečný, *Dějiny města Polička*, Polička 2015, s. 474.